

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 1 (Mart 2007)

Mak. #6, ss. 57-63

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

‘Alî Şîr Nevâyî’nin Dest-i Hattı: Türkçe Divanları Arasındaki Yeri*

Bilge Özkan Nalbant

Pamukkale Üniversitesi –Fen-Edebiyat Fakültesi (Denizli)

ÖZET

Nevâyî Dest-i Hattı ya da asıl adıyla Nevâdirü'n-Nihâye, ilk yazdığı üç divandan ikincisi ve kendisi tarafından tertiplenmiş ilk divandır. Bu divanın bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ikisi müstensihlerce istinsah edilmiştir. Üçüncü nüsha ise eksik olup eldeki kayıtlara göre Nevâyî'nin kendi el yazısı olduğu sanılmaktadır. Bu yüzden Nevâdirü'n-Nihâye yerine “Dest-i Hatt” olarak anılmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde “Dest-i Hatt”ın önemi ve diğer divanlar içindeki yeri üzerinde durulacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Nevâyî, Dest-i Hatt, Nevâdirü'n-Nihâye, Çağatay Türkçesi.

ABSTRACT

Nevâyî's *Dest-i Hatt* that is called *Nevâdirü'n-Nihâye* is the second of his three divans and it is also the first divan that he arranged and composed. Divan has three copies; Two of these divans are copied by other manuscript adaptators. The third copy is left uncompleted and it is thought that it is originally written by Nevâyî. For this reason, it is often called *Dest-i Hatt* instead of *Nevâdirü'n-Nihâye*. Therefore this study aims at displaying the significance of *Dest-i Hatt* and its place among the other divans.

KEY WORDS

Nevayi, Dest-i Hatt (manuscript of Nevayi), Nevadirü'n-Nihaye, Chagatay Turkish.

* Bu makale, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ile Özbekistan Ankara Büyükelçiliği tarafından, 5 Nisan 2006 tarihinde Ankara'da yapılan “Doğumunun 565. Yılında Büyük Özbek Şairi ve Devlet Adamı Ali Şîr Nevayi Bilimsel Toplantısı”nda bildiri olarak sunulmuştur.

Nizâmeddin Alî Şîr, 9 Şubat 1441 (h. 17 Ramazan 844) tarihinde Herat'ta doğdu. Uygur Türklerindendir. Babası Gıyâseddîn Kîçkine Bahâdır (Bahşı), Horasan hâkimi Ebu'l-Kâsım Babur'un adamı idi. Ana tarafından büyük babası Ebû Sa'îd Çisek de Mîrzâ Baykara'nın beylerbeyi idi. Alî Şîr küçük yaşından beri Mîrzâ Baykara'nın torunu Hüseyin Baykara ile birlikte büyümüş ve öğrenim yapmıştı.

Nevâyî kendi döneminde devlet adamlığı ve sanatıyla çok güçlü bir etki yaratmıştır. Sanatını gösterdiği en önemli alan ise şiir olmuş ve Nevâyî tarzı denilen bir tarz oluşturarak Türk yazı ve edebi diline yeni bir soluk kazandırmıştır. Nevâyî, sanatıyla yaptığı etkinin gücünü Ferhâd ile Şîrîn Mesnevisinin son kısmında aşağıdaki şu güzel ifadelerle anlatmıştır. Bu ifadeler aslında kendi sanatının gücünün farkında olan bir sanat adamının bunu açıkça ve özlü bir biçimde herkese ilan etmesinden başka bir şey değildir.

Eger bir kavm ger yüz yoksa miñğdur
 Mu' ayyen Türk ulusu ğod miniñğdur
 Alıpmin taht-ı fermânımğa âsân
 Çirig çıkmey Hıfâ'dın tâ Horâsân
 Ğorâsân dime kim Şîrâz u Tebrîz
 Ki kılmışdur ney-ı kilkim şeker-rîz
 Kõñgöl birmiş sözüme Türk cân hem
 Ni yalğuz Türk belkim Türkmen hem
 Ni mülk içre ki fermân yiberdim
 Anıñğ zabtığa bir divân yiberdim
 Bu divân tuttu ol kişverni andağ
 Ki divân tüzmegey deftemi andağ (Alpay Tekin 1994: 509-10)

"Türk ulusu ister bir kabile, isterse yüz ve bin kabile olsun bunların hepsi muhakkak ki benimdir. Ben hiç ordu sevk etmeden, Çin ülkesinden Horasana kadar uzanan yerlerdeki bütün Türkleri kendi fermanım altına aldım. Yalnız Horasan değil Şîraz ve Tebrîz Türkünün devrini dahi benim kalemim şeker dökken bir şekilde tatlı kalmıştır. Benim sözüme Türk ve Türkmen gönlünü ve canını vermiştir. Ben bu Türk illerini zabt etmek için bir ferman göndermiş değilim. Ancak bir divan gönderdim bu divan, bu memleketi öyle zabt edebildi ki hiçbir hükümdarın divanı ve defterleri bu şekilde zapt ve tanzim edemez." (Togan 1981: 88)

Nevâyî, çocukluk yıllarından başlamak üzere sanatın birçok dalına sanata ve özellikle şiir sanatına ilgi duymuş, bu alanda çocuk denilecek yaşta ürünler vermeye başlamış ve birçok divan tertiplemiştir. Bütün divanları arasında Türkçe

divanları özellikle ayrı bir önem taşımaktadır.

Nevâyî ve Türkçe Divanları

Türk dünyasının çok önemli bir sanat ve siyaset adamı olan Nevâyî'nin, daha çocukluk ve delikanlılık çağında yazdığı ilk şiirleri, o zamanlarda meraklılıkları tarafından toplanmış ve bir divan haline getirilmişti. Bunlardan biri ve en eskisi Leningrad'da Saltikov-Şçedrin Devlet Halk Kitaplığında 546 numarada kayıtlı olup (Levent 1966: 2) ünlü hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilmiştir. Bu eser, *İlk Divan* adıyla Hamid Süleyman tarafından 1968 yılında Taşkent'te yayımlanmıştır. (Eckmann 1996: 191)

Nevâyî, kendi tertiplelediği ilk divanını 1470-1476 yılları arasında Hüseyin Baykara'nın teşvikiyle hazırlamıştır. Bed'âyîü'l-Bid'âye adını verdiği bu divanın en eski nüshası Paris Biblioteque Nationale'de bulunmaktadır. Bu divanın bilinen birkaç nüshası daha vardır. (Eckmann 1996: 191-2)

Nevâyî kendi tertiplelediği bu divandan sonra ikinci bir divan daha meydana getirmiştir. Eski ve yeni şiirlerinden oluşan bu divan, bir bakıma seçme şiirler antolojisi niteliğindedir. Nevâyî, Nevâdirü'n-Nihâye adını taşıyan bu divanını 1476-1486 yılları arasında yazmıştır. Müstensih hattı olan iki nüshası Özbekistan Fenler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsünde muhafaza edilmektedir. Şimdiye kadar pek bilinmeyen ve Nevâyî'nin kendi el yazması olduğuna inanılan eserin başka bir nüshası ise Tahran'dan eser değişimi yolu ile Özbekistan'a getirilmiştir. Fenler Akademisinde bulunan bu nüshanın daha sonra mikrofilm ve kitap halindeki fotokopileri de yapılmıştır. (Ganieva 1991)

Şair son olarak Hüseyin Baykara'nın teşvikiyle eski ve yeni şiirlerini Haz'â'inü'l-Ma'ânî adlı bir eserde toplamış ve bunları dört divana ayırmıştır. Çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine göre ayrımlanan ve bu ayrımlamaya göre ad alan divanlar şu adlarla bilinmektedir:

Ġarâ'ibü's-şîğar

Nevâdirü'ş-şebâb

Bedâyi'ü'l-vaşat

Fevâidü'l-kiber

Nevâyî'nin Dest- Hattı

Dest-i hatt ya da Arapça tamlama kurallarına göre *Hatt-ı dest* eser terimi bir yazarın kendi kaleminden çıkmış, *otografi* eserler için kullanılmakta ve bu eserler müellif hattı olmaları bakımından da daha sonra müstensihler tarafından istinsah edilmiş

nüshalara göre esas teşkil etmeleri yönünden büyük kıymet taşımaktadırlar.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, *Nevâdirü'n-Nihâye* (Özkan Nalbant:2005) adlı divan 1476-1486 yılları arasında Nevâyî'nin eski ve yeni şiirlerinden oluşturduğu bir eserdir. Eckmann'ın ve Agah Sırrı Levent'in eser hakkında verdiği bilgiye bakılırsa bu divanda 628 gazel, 3 müstezad, 3 terci-i bend, 5 kıta, 46 rubaî, 6 muamma, 1 lugaz, 1 tuyug olmak üzere 693 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerden 460 tanesi yeni şiirler iken, *İlk Divan'* dan 103 ve *Bedâyiü'l-Bidâye'den* de 130 şiir alınmıştır.(Eckmann 1991: 193). Gerek Eckmann'ın gerekse A. Sırrı Levent'in tanıttığı ve Eckmann'ın tek yazma nüsha olarak gösterdiği divanın bu nüshası, Özbekistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünde 1995 numarayla kayıtlı olup, meşhur hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından yaklaşık olarak 15. yüzyılda Herat'ta istinsah edilmiştir. Nüsha yazarının bildirdiğine göre, Hüseyin Baykara'nın hazinesi için hazırlanmış olup, eserin başındaki iki beyit için çok güzel bir levha yapılmış ve minyatürlerle işlenmiştir. Eser 204 varak olup, 17x25 ebadındadır.(Munirov, Nasırov 1970: 11)

Eckmann ve A. S. Levent'in hakkında bilgi verdiği *Nevâdirü'n-Nihâye'* nin yukarıda adı geçen nüshasının yanında, bu âlimlerin bahsetmediği müstensih hattı olan bir başka nüshası daha bulunmaktadır. Yine Özbekistan Fenler Akademisinde bulunan bu nüsha, hicri 893 yani 1487 yılında dönemin meşhur hattatlarından Abdülcemil tarafından istinsah edilmiştir.

Abdülcemil, Nevâyî hayatta iken bazı eserlerini istinsah eden ilk hattattır. Abdülcemil tarafından istinsah edilen divanın bu nüshası adı geçen fenler akademisinde 11675 numarada kayıtlıdır. Eser 149 varak olup, 17x23 ebadındadır. Herat'ta istinsah edilmiştir. (Munirov, Nasırov 1970: 11)

Fakat söz konusu divanın bu iki nüshasının dışında başka bir nüsha daha vardır ki, Nevâyî'nin dest-i hattı olması bakımından son derece önemlidir. Nevâyî'nin dest-i hattı hakkında geçen yüzyılın ikinci yarısına kadar çok fazla bir bilgiye sahip değildik. Özbekistan'da 1956 yılından bu yana Nevâyî'nin doğum günü olan 9 şubat tarihinde yapılan ilmi toplantıların birinde ünlü alim Hâdi Zarîf, Nevâyî tarafından çizildiği sanılan bir resim göstermiştir. "Zincirbend Şir" tasviri olan bu resmin altında "Amal-i Mir Ali Şir" (yani Mir Ali Şir işi) yazısı bulunmaktadır. Bu yazının yayımlanmasıyla beraber ilk defa Nevâyî'nin eserleri arasında kendi dest-i hattı bir eser olabileceği tartışılmaya başlandı. (Ganieva 1991: 5-6)

1979 yılında Andican'da yapılan XXIII. İlmî-Ananevi Nevâyî konferansında Veli Hocayev isimli bilim adamı, Moskova'daki İran kataloglarından birinde Nevâyî'nin kendi el yazması bir divanı hakkında bilgi bulunduğunu haber vermiş ve bu konu üzerine bazı makaleler yayımlamıştır.(Hocayev 1973) Katalogdaki ilgi kısımlar Özbek âlimleri tarafından mikrofilmleri alınmak suretiyle incelenmiş ve bu katalogtaki divanın tavsifinin yapıldığı bölüm yine bu âlimler tarafından ayrıntılı bir şekilde

yayımlanmıştır. (Ganieva 1991: 6)

Fenler Akademisindeki eserler için Moskova'da hazırlanmış bu katalogda 1799 numara ile numaralandırılmış eserin tavsifi şu şekilde yapılmıştır (Ganieva 1991: 6) :

Ebadı : 28x19

Kağıdı : Aharlı buhara kâğıdı.

Hattı : Nestalik.

Yazarı : Emir Ali Şîr Nevâyî

Dili : Türkçe

Yazıldığı Yıl : Gösterilmemiştir.

Divan, "Elif" harfiyle başlamakta "Kef" harfinde ise sona ermektedir. Bu özelliğiyle na-tamam bir divandır. Eserin ilk sayfasında Nevâyî, divanı kendi kaleme aldığı iki beyitle dile getirmektedir. Beyitler şöyledir :

Ziyânü'l-hak ve'd-dünyâ ve'd-dîn

Bêrip ikinci divânımğa tezyîn

Sevâd üzre sevâd er kıldı mastûr

Velî ma' nidedür nûr ' alâ nûr

"Hak ve dünya dininin nuru, ikinci divanıma süs verdi. Gerçi karalama üzerine karalama yazılmışsa da, manaları nur üzerine nurdur."

Bu beyitlerin altında ise Arapça olarak, "*Ketebehu el-'abd, el-fakîr 'Ali Şîr el-Meşhûr bin Nevâi'gafâra zünubihî*" (Yazan, kul ve fakir Nevâi adıyla meşhur Ali Şîr günahları af olsun.) ibaresi bulunmaktadır. Arapça ibarenin sonunda ise, "*Kün 'aşâ fi'd-dünyâ kal garîbe'l-fakîr 'Ali Şîr*" (Ali Şîr, dünyada fakir ve garip bir hayat geçirdi) ibaresi taşıyan Nevâyî mührü bulunmaktadır. Bu mührün altında ise, Mehdihan Esterabadî'ye ait olan ve mührün Nevâyî'ye ait olduğunu ifade eden "*hât ü mühr-i şerîf Hazreti Nevâyi aleyhe rahme est*" (Bu yazı ve mührü şerif Hazret Nevâyî'ye "Allah ona rahmet etsin" aittir.) şeklindeki bir başka yazı ve mühür bulunmaktadır.

Nadir şahın başkâtibi ve vakanüvisti olan Mirza Mehdi Han, gençliğinde Nevâyî'nin eserleriyle çokça meşgul olmuş ve onun eserlerine dayanarak "Senglah" adında bir sözlük meydana getirmiştir. Mehdi Han Esterabadî'nin, *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin söz konusu nüshasındaki mührün Nevâyî'ye ait olduğu yönündeki kaydı kendisinin Nevâyî'yi eserlerinden de olsa çok iyi tanınması bakımından çok büyük kıymet taşımaktadır.

Bu iki mührün hemen yanında bir takım açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamada el yazması eserin sonraki tarihlerde geçirdiği serüven hakkında birtakım bilgiler bulunmaktadır. Buna göre yazma eser 1233(M. 1817) de Fahrü'l-devle Kaçar Tamânî tarafından oğluna hediye edilmiştir. Bu açıklamadan sonra ise, Ali Şah

Şehriyar Celil'e ait bir başka mühür bulunmaktadır. (Ganieva 1991: 7)

Divan'ın sayfaları altın renkli, siyah ve lacivert renkli cetvelle çizilmiştir. Haşiyeler ve metinde süs bulunmamaktadır. Sayfaların haşiyelerinde bazen gazelin bir kısmı, bazen de tamamı yazılmıştır. Divan 1b'deki *Zihî zuhûr-ı cemâliñ kuyuş kibi peydâ* mısraı ile başlayıp, 137b'deki *Tekye hârâ vü hâşîn yanı astıda töşek* mısraı ile sona ermektedir.

Bu eserin aslı Tahran'da bulunmaktadır. Eserin mikrofilmli Özbek İlimler Akademisine Tahran'daki Gah-ı Gülistan isimli müzeden değişim yoluyla getirilmiştir. Eserin bizim elimizde bulunan nüshası da bu mikrofilmden kitaplaştırılmış olan nüshadır. (Ganieva 1991)

Nevâdirü'n-Nihâye' nin elimizde bulunan nüshasına bakıldığında bir takım yazım ve imla yanlışlıklarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Nevâyî'nin aynı zamanda iyi bir hattat olduğu düşünüldüğünde (Ganieva 1991: 8) bu yazmanın Nevâyî'ye ait olmadığı kanısı ortaya çıkmaktadır. Fakat eserin başında bulunan beyitten de anlaşılacağı üzere Nevâyî eksik olan bu nüshaya karalama "*sevad*" demektedir. Bu dikkate alındığında eserin bazı hatalara rağmen bir müsvedde olması itibarıyla Nevâyî'ye ait olduğu fakat Nevâyî'nin daha sonra bu eseri bir daha gözden geçirdiği sanılmaktadır. Divanın, Meşhedî ve Abdülcemil tarafından daha sonra yapılan istinsahları ve müstensih hattı olan iki nüshanın tam bir divan olmasının yanında, *Nevâdirü'n-Nihâye'* nin Nevâyî hattı olduğunu sandığımız nüshasındaki mühür ve ifadeler bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Divan'da bulunan gazeller Ali Şîr Nevâyî'nin daha sonra yazmış olduğu dört divanına da girmiştir. Bu divandaki şiirler daha sonra şairin kendisi tarafından bazı küçük değişikliklere uğratılarak diğer dört divana serpiştirilmiştir.

Dest-i Hattın elimizdeki nüshası ile Nevâyî'nin daha sonra yazdığı diğer dört divanı arasında tarafımızdan bir süre önce karşılaştırmalı bir çalışma yapılmış ve çalışma bilim âlemine de sunulmuştur. (Nalbant Özkan 2004) Bu çalışmadan anlaşılmıştır ki, Nevâyî, *Nevâdirü'n-Nihâye'* deki şiirlerinden büyük bir kısmını *Nevâdirü'ş-Şebâb'* a almış, geriye kalan gazelleri ise, sırasıyla *Bedâji 'ü'l-Vaşaf*, *Fevâ'idü'l-Kiber* ve *Çarâ 'bü's-Şîgar'* a yaymıştır.

Nevâdirü'n-Nihâye' deki 555 gazelin, 265'i *Nevâdirü'ş-Şebâb'* da, 117'si *Bedâjii'l-Vaşaf'ta*, 101'i *Fevâ'idü'l-Kiber'* de ve 66'sı *Çarâ 'bü's-Şîgar'* da olmak üzere dört divana yayıldığı görülmektedir. Bu karşılaştırmadan anlaşılacağı üzere Nevâyî, *Nevâdirü'n-Nihâye'* deki şiirlerin büyük bir kısmını daha sonra yazdığı *Nevâdirü'ş-Şebâb'* a aktarmış, *Çarâ 'bü's-Şîgar'* a ise bu divanından çok az şiir almıştır. Nevâyî'nin bu eserinde yer alan 6 gazele ise diğer dört divanında rastlanmamıştır.

Söz konusu divanın bütün çabalarımıza rağmen diğer iki nüshasının elde edilemeyişi karşılaştırmanın tam olarak yapılmasına imkân vermemiştir. Buna rağmen eserin Nevâyî'nin kendi el yazması olması, daha sonra yazılan ve bugün biri

dışında Türkiye'de yayımları yapılan diğer dört divanınun edisyon kritiğinin tekrar değerlendirilmesi sırasındaki çalışmalara ışık tutacağı açıktır.

Kaynaklar

- ECKMANN J. (1996) Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine. *Harezmi Kıpçak Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Hazırlayan : O.F. SERTKAYA, TDK Yay., Ankara, ss. 191-207.
- GANIËVA S. (1991) *Nevâdirü'n-Nihâye*. Özbekistan Fenler Akademi Neşriyatı, Taşkent.
- HOCAYEV V. (1973) Ali Şîr Nevayinin Muteber Desthatı Hakkında. *Özbek Tili ve Edebiyatı*, 3. sayı.
- LEVENT A. S. (1966) *Ali Şîr Nevai, II. Cilt, Divanlar*. TDK Yay., Ankara.
- MUNİROV K., A. NASIROV (1970) *Ali Şer Nevayi Asarlarının ÖSSR Fenler Akademiyası Şarkşinaslık İnstitüsü Toplamındaki Kolyazmaları*. ÖSSR Fen Neşriyatı, Taşkent.
- ÖZKAN NALBANT B. (2004) *Nevâyî'nin İlk Divanlarından Nevâdirü'n-Nihâye*. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, 20-26 Eylül, Ankara.
- ÖZKAN NALBANT B. (2005) *Nevâdirü'n-Nihâye (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ALPAY-TEKİN G. (1994) *Ferhâd ü Şîrin İnceleme-Metin*. TDK Yay., Ankara
- TOGAN Z.V. (1981) *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi, 3. baskı, İstanbul.

Bilge Özkan Nalbant

Yrd.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili A.B.D., Yoğunlaştığı alan Doğu Türk yazı dili ve edebiyatıdır.

Adres:

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kınıklı/Denizli Türkiye.

e-mail: bilge.nalbant@gmail.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 5 Nisan 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 20 Haziran 2006

E-yayın tarihi: 27 Mart 2007

Çıktı sayfa sayısı: 7

Kaynak sayısı: 9